

VANDALİZM ERMƏNİLİYİN MAHIYYƏTİ KİMİ

Nigar Sultanlı

Ermənilərin yüzillər boyu azərbaycanlılara, türklərə qarşı apardıqları etnik-mədəni təmizləmə və mənəvi, fiziki soyqırım siyasəti erməniliyin mahiyyətini, təbiətini ifadə edir. Ermənilər Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırıldıqdan sonra “Ermənistan” uydurma, mifik dövlətin coğrafi, mədəni tarixini yenidən yazmağa başladılar. Ermənilər güclü sosial yaddaşı ilə illi zaman-məkanı quraraq tarixlə bağlı təsəvvürlərin köməyi ilə ermənilik diskursunu əbədi ideal kimi yayaraq, ermənilərə öz tarixini yeni tarixi zamanda və məkanda tapmağa imkan verirdi. Ermənilərin köçürülməsi, işğal-ilhaq siyasəti Cənubi Qafqazda bu gün də davam edən fəlakət gətirdi.

Azərbaycanlılara və Azərbaycan mədəniyyətinə qarşı erməni təxribatlarının əsasında ilk növbədə ermənilik mifologiyası durur. Erməni mif yaradıcılığı başqa xalqların mədəni, ədəbi-tarixi irsini və tarixini mənimsəyib, mif strukturuna daxil etməklə yaranmışdır. Ermənilik mifologiyası elə-bir psevdo-mədəni, tarixi gerçəklik yaratmışdır ki, dünyanı buna əsaslandırma bilmişdir.

Mif yaradıcılığının vacib linqvistik mexanizmlərindən biri hiperbollaşdırma. Hiperbollaşdırma bütün mifologemlərinə xasdır.

Erməni tarixi-siyasi diskurslarında hiperboladan geniş istifadə olunur. Məsələn: “İrəvanın 2500 illiyi”, guya milyon illik erməninin türklər tərəfindən soyqırma məruz qalması, “dünyanın ən qədim xalqı” və s. kimi mifologemlər erməni təxribatına güclü yeridilmişdir. Guya Sovet ittifaqı ərazisində ilk sivilizasiya tarixi Ermənistanda yerləşən Urartu dövlətidir. Erməni tarixinin qədim kökləri b.e.ə. birinci minilliyə aparılıb çıxarıldı. Guya tarix boyu erməni ölkəsi qonşular və gəlmələr tərəfindən təhlükəyə, soyqırma məruz qalmışlar. Guya ki, erməni kilsəsinin mövcudluğu erməni xalqını fiziki ölümdən xilas etmişdir. Bu tipli narrativ elementlərdən Aqatanqelosun, Yegişenin, M. Korenatsinin tarixi salnamələrində gərəyi qədər istifadə edilmişdir. Bu tipli narrativ elementlərdən Aqatanqelosun, Yegişenin, M. Korenatsinin tarixi salnamələrində gərəyi qədər istifadə edilmişdir. Bu tipli mifoloji elementlər erməni ədəblərinin, tarixçilərinin əsərlərində, Osmanlı və Rusiya imperiyalarında, diasporada ermənilərin yaratdığı və genişləndirdiyi mətbuatda, məktəb-tədris sistemində dərin iz buraxmışdır. Erməni tarixçiləri Ermənistan Respublikasının tarixini azərbaycanlısız, etnik ermənilərin tarixi kimi qələmə alırlar.

Ermənilərin siyasi kommunikasiyasında mifin bir əhəmiyyəti ondadır ki, erməni siyasəti ciddi intellektual konsepsiyalara, dərin, dürüst tarixi araşdırmalara deyil, tarixi saxtakarlıqlara, millətçilik təbliğatına əsaslanır. Millətçilik təbliğatı isə kütləni hipnoz edən alleqoriya dilini, mifologem və mifosüjetlər dilini tələb edir. Ermənilik mifologemlərdən, mifologemlərdən ibarətdir.

Ona görə də Azərbaycan politoloqu, prof. R. Mustafayev erməniliyi milli mənsubiyyətdən kənar mahiyyət kimi qəbul etmirdi. Ermənilik mifologiyasının (ideologiyasının) əsaslarını etnik-mədəni miflər, tarixi fantaziyalar, ideoloji uydurmalar təşkil edir. Ermənilik mifologiyası aşağıdakı metodlardan istifadə edilməklə həyata keçirilir:

- 1) Saxta ermənilik mifologeminin təsdiqinə mane olan region xalqlarının gerçək tarixini saxtalaşdırmaq və bununla əlaqəli sənəd və maddi mədəniyyət abidələrini məhv etmək;
- 2) Digər xalqların maddi-mənəvi dəyərlərini mənimsəmək və onları “erməni sivilizasiyasının nailiyyətləri”-kimi dünya mədəniyyətinə çatdırmaq;
- 3) Tarixi mənbələrdə, əlyazmalarda, xüsusilə də saxtakarlığa yol verməyən erməni tarixçilərinin salnamələrində təhriflər etmək. Məsələn, Movses Xorenatsinin “Tarix” kitabı bu yolla “Ermənistan tarixinə” çevrilmiş, əsərlərində türk xalqlarına daha çox yol verən Favst Buzandin kitablarının əsas hissələri yox edilmişdir [1,148-149].

Bu miflər həm də erməni kollektiv psixikasının fenomenidir. Hər bir erməni bu mifə yoluxduğundan onun fərdi psixikası kollektiv toplumsal psixikada ərimişdir.

1915-ci il soyqırımı, “Böyük Ermənistan”, “dünyanın ən qədim xalqı” və başqa mifologemlər erməni kollektiv təxribatına elə güclü yeridilmişdir ki, xüsusi mifoloji gerçəklik, ilyuziyalar yaranmışdır. “Kollektiv bilinci çoxlarının ellikcə, üçüncü hərəsi öz qarşısında eyni şeyi düşünməsindən alırlar. Adamlar bir-birinə təsir etməklə bir-birində düşüncələri dəyişirlər, adamların ortasında düşüncələri özlərinə yazmış kitablar, radio, teledalğalar, maqnitofon lent yazıları, rəssamlıq əsərləri, jurnallar gəzir”[2,18].

Erməni etnomədəni mifologiyası erməni separatçıların və daşnakların öz mənfur məqsədlərini gerçəkləşdirməyə yönəlmiş miflərdən, terrora, ilhaq və işğalçılıq siyasətinə həqiqət donu geyindirmək üçün istifadə olunan miflərdən ibarətdir.

Etnogenezis məsələsi erməni alimlərinin və onların şirnikləndiyi siyasi- ideoloji dairələrin əlində silaha çevrilibdi. Ermənilərin işğalı, Azərbaycan torpaqlarında mədəni terroru erməni mifologiyasının, erməni mif yaradıcılığının

raktik təzahürüdür. Erməni vandallarının işğal etdikləri ərazilərdə tarixi maddi mədəniyyət abidələrimizin soyqırımını ermənilik ifologiyasının etnik təhtəşürdə nə qədər dərinə getdiyini, etnopsixoloji fenomenə çevrildiyini gösrərir.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin məlumatları əsasında sadəcə quruca faktların ədalətlənması faciələrimizin miqyasını göstərir. Laçın rayonunda Daş qutusu-dəmir dövrü (Abdallar kəndi), Kurqan-Dəmir dövrü (Cecimli kəndi), "Qızqəbri" kurqan-dəmir dövrü (Cicimli kəndi), Kurqan-dəmir dövrü (Cicimli kəndi), Kurqan-tunc dövrü (Ziyrik kəndi) Kurqan-dəmir dövrü (Hoçaz kəndi), Kurqan-dəmir dövrü (Gibbird kəndi), Mağara məbədi-V əsr (Hoçaz kəndi)...

Ağdam rayonunda Çıraqtəpə yaşayış yeri-tunc dövrü (Ağdam şəhəri), Qarahacı yaşayış yeri-ilk tunc dövrü (Ağdam-Xankəndi yolunun sağ tərəfində), Qarahacılı nekropolu-tunc dövrü (Ağdam şəhəri), Vəlixantəpə yaşayış yeri- eneolit dövrü (Ağdam-Ağcəbədi şosesinin 1,5 km-də), Kurqan-tunc dövrü (Üzümçülük sovxozu), İlanlıtəpə yaşayış yeri-eneolit-dəmir dövrü (Baç Qarvənd kəndi), Dəyirmantəpə kurqanı-tunc və dəmir dövrü (Orta Qarvənd və Mirəşəlli kəndlərinin arasında), yaşayış yeri-antik dövrü (Qarvənd kəndi), Şomulutəpə yaşayış yeri-eneolit dövrü (Mirəşrəfli kəndindən 1 km şimal- şərqdə), Ənövşələr təpəsi yaşayış yeri eneolit dövrü (Mirəşəlli, Armudlu kəndlərinin arasında), Gültəpə yaşayış yeri-eneolit dövrü (Mirəşrəfli kəndindən 300 m şimal-şərqdə), Yaşayış yeri-e.ə. II-I minilliklər (Armudlu kəndi), Rəsultəpə yaşayış yeri-orta tunc dövrü (Armudlu kəndi, Rəsultəpə yaşayış yerinin 30-40 m.şimalında) İsmayılbəy təpəsi yaşayış yeri-eneolit dövrü (Armudlu kəndi), Kəbləhüseyn yaşayış yeri-eneolit dövrü (Kəbləhüseyn kəndi).

Füzuli rayonunda Qarğabazar kəndində XVII əsr karvansarası, XVII əsr məscid binası, XVII əsr Cəlil türbəsi, Aşağı Meysəlli kəndində XIII əsr Mirəli türbəsi, Qoçəhmədli kəndində XVIII əsr məscid binası, XVIII əsr yaşayış binası dağıdılıbdı.

İşğal altında 10-dan çox yaşayış və kurqan tipli arxeoloji abidə qalmışdır, onların əqibətindən hələ də bir xəbər yoxdur.

Cəbrayıl rayonunda 11 tağlı Xudafərin körpüsü-XI-XII əsrlər (Cəbrayıl rayonu), Niftalı kurqanları-tunc dövrü (Kudayarlı kəndi), Ağoğlan nekropolu ilk orta əsrlər (Cəbrayıl şəhəri), Karxulu kurqanları və yaşayış yeri-tunc dövrü (Karxulu kəndi), Canqulu kurqanı-tunc dövrü (Mahmudlu kəndi), Quştəpə kurqanı-tunc dövrü (Mahmudlu kəndi) erməni əsarətindədir.

Qubadlı rayonunda VI əsrə aid Gavur dərəsindəki ibadətqah, V əsrə aid Qalalı və Göy qala abidələri, XIV əsrdə tikilmiş Dəmirçilər türbəsi, Hacı Bədəl körpüsü, Laləzar körpüsü, eləcə də Əyin, Yusifbəyli, Seytas, Qarağacli, Xocamsaxlı kəndlərindəki digər tarixi abidələr də dağıdılmışdır.

Xırman yeri yaşayış yeri-son tunc və ilk dəmir dövrü (Qubadlı qəsəbəsi), Koroğlu qalası-son tunc və ilk dəmir dövrü (Əliquluşağı), Sıgnacaq-IV əsr Əliquluşağı), Mal təpəsi-son tunc və ilk dəmir dövrü (Muradxanlı kəndi), Göy qala-V əsr Əliquluşağı)...

Bartaz və Keçikli kəndlərində VI-VII əsrlərə aid olan Şükrataz və Əsgülüm qalaları, XIII-XIV əsrlərin yadigarı Bartazdakı Xanazır. Malatkeşin ərazisində yerləşən Dağdağan və Gəyəlinin pirləri, Zəngilan şəhərində XVIII əsrə aid bir məscid, Tağlı qalası, Pircivan dəvə piri, Səgülüm qalası mövcud olmuş, rayonun min illik tarixini əks etdirən zəngin arxeoloji qalıqlarla təhciz edilmiş dövlət muzeyi, Gilətağ ərazisində XVI-XVII əsrlərə aid Sarı Aşıqla bağlı olan Günəş abidə piri, Əzdərədəki Alban türbə kompleksi, XI əsrə aid Rəzdərə kənd məscidi, XII əsrdən qalma Top körpüsü, Yol piri, Qız qalası kimi tarixi, mədəni və dini abidələr erməni şovinizm siyasətinin və vəhşiliyinin qurbanlarına çevrilmişdir.

Zəngilan rayonunda nekroloq-e.ə. VI-IV əsrlər (Quyudərə Xaştab kəndi), Şəhri Şərafan yaşayış yeri-orta əsrlər (Hacallı kəndi), Ağca Aşıq yaşayış yeri-orta əsrlər (Qumlaq kəndi), Qəz qalası-orta əsrlər (Qumlaq kəndi), Qəsr qalası-orta əsrlər (Dəxçuçayın Araza töküldüyü yerdə), Şərafan türbəsi-XIV əsr (Şərafan kəndi), Hacallı qülləsi-XIV əsr Məmmədbəyli kəndi)... İşğal nətəcəsində dağıdılmışdır.

Ağdam rayonunda Xaçm-Dərbənd kəndindəki Qutlu Sarı Musaoğlu günbəzi (1314-cü il). Kəngərlidəki türbə (XIV əsr), Papravənddəki Xanoğlu türbəsi (XVII əsr), Xanqızı Natəvanın və oğlunun şərəfinə tikilmiş türbə (XIX əsr) Ağdam işğalı zamanı dağıdılmışdır.

Yalnız Laçın rayonunda itkiləri xatırlatmaq və sadalamaq kifayətdir ki, buradakı pirlərin, ziyarətqahların, türbələrin qurucuları arasında taleyini ürəkəğrısı ilə xatırlayasan, faciələrimizin miqyasını anlayasan: Gələbirddəki Sarı Aşığın qəbirüstü ziyarətqahı, Meyvədə Şeyx Əhməd, 1-ci və 2-ci Soltanbaba, Minkənddə XV əsr məbədi, Bülövlükdə, Picniçdə Alban məbədləri, 1-ci Əlməmmədin, 2-ci Əlməmmədin türbələri, Arazlıda Murtuza Sultanın anasının türbəsi, Qaraqışlaqda Dəmirovlu pir-məbədi erməni vandalizminin qurbanlarıdır.

Erməni kultür terroru işğal olunmuş ərazilərdə azərbaycanlıların inanc yerlərinə-pirlərə, məbədlərə, məscidlərə, ziyarətqahlara-ziyaretqahlara qarşı, xüsusən də alban məbədlərinə qarşı daha da çox amansız olmuşdur.

1441-ci ildə Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı Cahənşah erməni katolikosluğunun mərkəzini İrəvan yaxınlığındakı Sisvan şəhərindən qədimdə alban monastrı olmuş Üçkilsə monastrına (yaxud Üç Müədzinə) köçürülmüşdür. Sonralar ermənilər "Üç Müədzin" adını dəyişərək "Eçmiədzin" qoymuşlar. Erməni dilində bu sözün heç bir mənası yoxdur. Halbuki azərbaycan dilində bu sözün mənası "üç müəzzin"dir (müəzzin ərəbcə "azan oxuyan" deməkdir). Qədim türk yurdu "Pirəgən"ə "Pirəkan-"pir yeri" deməkdir ilk ermənilər XVIII əsrdə köçüb gəlsələr də, kəndin adını dəyişib Buyarakan şəklinə salmışlar

“Ərqazan piri” Dərələyəz mahalının Keşişkənd rayonunun Ərgəz kəndində yerləşir. Qədim mənbələrdə Ərkazan kimi deyilən bu pir oğuz ərələrinə (Ər Qazan) məxsus olmuşdur. 1918-ci ildə erməni daşnakları piri divarlarını dağıtmışlar, 1950-60-cı illərdə isə ermənilər bu müqəddəs ocağı yenidən “bərpa adıyla” görkəmini başqa şəkllə salmışlar [3].

Əxi Təfəkkül zaviyəsinin xarabalıqları Dərələyəz mahalının Ələyəz kəndindədir. Zaviyənin girəcəyindən götürülmüş, üzərində 3 varlığın-yerin, ayın, günəşin rəmzi olan 3 dairə, hər dairədə 12 imamın rəmzi kimi 12 xətt və Dərələyəz mahalında yaşayan türk tayfalarının sayını bildirən səkkizguşəli ulduzlar həkk olunmuş daş lövhəni ermənilər sonradan xaçlaşdıraraq “erməniləşdirməyə” çalışmışlar. Daş piltə üzərində nəsx xətti ilə ərəb dilində yazılmış aşağıdakı yazı onun Əxi Təfəkkülün qəbirüstü abidəsi olduğunu təsdiq edir: “Bu məzar mərhum və uca şəhid, qadir Allahın mərhəmətinə ehtiyacı olan-Allah onun cinahlarından keçsin-Əxi Təfəkkülüdür. 950-ci ilin “məhərrəm” ayında”[4,120].

Ümumiyyətlə, Dərələyəz, Əngibasar, Amasiya, Dərəçiçək mahallarında başqa zaviyələr də “bərpa” adı ilə erməniləşdirilmişdi. V. Arutunyanın “Erməni xalqının daş salnaməsi” adlı kitabında (1985) neçə türk-alban abidəsi erməni abidəsi kimi təqdim olunmuşdur [bax:4].

Məsələn, Erməniliyin bir mahiyyəti də sanduqələrin qəbirüstü daşların üzərindəki yazıları pozmaq olubdur. Şamaxı rayonunun Kalaxan kəndində yaşayan qriqoryan tatlar tərəfindən orta əsr qəbiristanlığında XIV-XVII əsrlər sanduqə tipli qəbirüstü abidələr dağıdılmışdır [5]. Urud kəndində orta əsr məzarlıqları da eyni aqibəti yaşamışdır. Həmin məzarlığı ilk dəfə 1926-cı ildə görkəmli Azərbaycan etnoqrafı A. Ələkbərov tədqiq etmişdir.

Erməni təcavüzünə, vəhşiliyinə və qəddarlığına yalnız günahsız sivilər deyil, əzəli torpaqları, maddi-mənəvi irsətimiz, abidələrimiz də məruz qaldı. Bu vəhşilik, qəddarlıq qabağında iman-inanc yerlərimiz, qəbiristanlıqlarımız, ziyarətgahlarımız, məbədlərimiz, türbələrimiz tab gətirmədi, ya ermənilər tərəfindən saxtalaşdırıldı, ya da uçurdulub dağıdıldı, xüsusən tarixi şəhərimiz olan İrəvanda erməni vandalizmi sərhəd tanımadı.

Açar sözlər: *vandalizm sosial yaddaş, mifologem, ermənilik, etnik mifologiya,*

QAYNAQLAR

1. Mustafayev R. Ermənilik bəşəriyyətə qarşı cinayətdir//”Dirçəliş-XXI əsr” ,2006 №98,№99, s.1 14-125.
2. Mehdi N. Azərbaycan bilinmələrindən sezilən nəsnələr. Bakı: ”Qanun”, 2003,172s.
3. Ələkbərli Ə. Qədim türk-oğuz yurdu Ermənistan. -Bakı, 1994.
4. Асадов С. Философия реваншизма или армянская кровожадность. Баку: изд-во “Азербайджан”, 2001, 216 с.
5. Кулиева В. Геноцид памятников материальной культуры азербайджанцев на территориях, захваченных армянами/ Dirçəliş-XXI əsr. 2006, № 96-97, с.1 11-123, №98-99, с. 150-164.

Вандализм как сущность армянства.

Резюме

Автор статьи на основе фактологических материалов пишет о массовом уничтожении и геноциде материальной культуры азербайджанцев на территориях, захваченных армянами рассматривает вопросы культурного геноцида в контексте террора, сущность армянского мифотворчества.

Ключевые слова: *вандализм, социальная память, мифологема, армянство, этническая мифология*

Vandalism essence of being Armenians.

Summary

On the basis of the vast factual material the author enumerates the Azerbaijan monuments that are destroyed or under the threat of being ruined by the Armenian separatists who occupied a part of the sovereign Azerbaijan, of the issues of cultural genocide in the context of the Armenian terror, the essence of Armenian vandalism and mythmaking.

Key words: *literary detail, literary portrait, novel, image, prose, description, plot*